

DONES PALESTINES PROTAGONISME I RELEGACIÓ

Isaías Barreñada

Article extret de la revista Nación Árabe, núm. 44.

Primavera de 2001

Fins fa poc, la societat palestina ha sigut una societat rural. L'estructura social i familiar estava molt jerarquitzada i seguia pautes patriarcals. La dona amb prou feines sortia de l'àmbit domèstic, gairebé sense participació ni influència política o social. Amb el final del període otomà i el Mandat britànic (1917-1948) es va produir una crisi en aquest món tradicional (immigració jueva, desruralització, primers focus d'industrialització...) que també va afectar a la dona (canvis en els llaços familiars, elevació dels nivells d'educació...). La primera participació sociopolítica de les dones a Palestina i la creació de les primeres associacions de dones es van produir en un context de lluita nacionalista contra la immigració sionista. Des de principis de segle es va articular una militància femenina tradicional desenvolupant associacions caritatives. Entre 1903 i 1948 es van posar en marxa les primeres associacions de caràcter assistencial, a iniciativa de les dones de les classes més afavorides i urbanes (1).

Les dones van participar activament en les manifestacions polítiques de 1920 i 1921, en la Gran Vaga i en l'aixecament àrab armat de 1936. Al 1921 es va crear a Jerusalem una primera Unió de Dones Palestines. A l'octubre de 1926 es va organitzar a Jerusalem el primer Congrés de la Dona Palestina, amb una agenda política nacionalista contra la colonització jueva i l'apropiació de terres, i d'aquí va néixer l'Associació de Dones Àrabs (ADA), que al 1944 va prendre la denominació d'Unió de Dones Àrabs Palestines (UDAP).

Durant la primera meitat del segle la implicació de les dones va ser multiforme; entre 1936 i 1948 es van crear més de 200 associacions assistencials i reivindicatives. Però es va mancar d'estructures organitzatives estables; generalment als moments de crisi seguia la desmobilització popular.

Entre 1948 i 1986 les associacions de dones es van adaptar a la situació generada per la creació de l'Estat d'Israel i la dispersió del poble palestí. La dispersió va afectar a les associacions. La UDAP va seguir funcionant a Palestina i a l'exili. Gran part de les seves activitats es van dirigir a atendre a la població refugiada. A Cisjordània, entre 1949 i 1967, es va seguir estenent l'associacionisme femení tradicional assistencial.

Als anys 50 i 60 va sorgir una nova generació de dones, formades a les escoles de la UNRWA, que es van polititzar i organitzar sense passar per les associacions tradicionals de dones. Moltes s'unirien a les organitzacions polítiques: partit comunista, nacionalisme àrab i, més tard, Fatah.

Amb l'aparició de la OAP al 1964, es va fundar la Unió General de les Dones Palestines (GUPW en les seves sigles en anglès) que va permetre la integració de la dona en el nou moviment nacionalista de resistència. La seva primera conferència general es va produir a Jerusalem al 1965. La GUPW era una de les organitzacions de masses de la OAP; va obrir seccions a diversos països, però sempre va tenir un caràcter subaltern i auxiliar en la

lluïta, ja que la condició de la dona no formava part de les prioritats.

La ocupació israeliana de Cisjordània i Gaza va introduir nombrosos canvis -control i repressió, proletarització de la mà d'obra, politització de la població...- i les organitzacions de dones van reorientar la seva actuació en aquest nou context: assistir als grups més desfavorits i promoure la participació de la dona en l'activitat política. La GUPW no podia actuar obertament, tot i que va seguir promovent el treball assistencial i la mobilització de les dones a través de les organitzacions existents. Tot i les condicions imposades per la ocupació, algunes organitzacions de dones van aconseguir desenvolupar un treball assistencial; va ser el cas de *In 'Ash al-Usra* (En Recolzament a la Família), creada al 1965 i dirigida per Samiha Jalil a la localitat de el-Bireh.

Durant la dècada dels anys 70 la OAP va anar prestant més atenció als territoris ocupats. En aquests anys va començar a destacar la participació de les dones en l'associacionisme estudiantil universitari i en el moviment sindical. Al 1976 les dones palestines van votar per primera vegada a les primeres eleccions municipals, comicis que van guanyar els candidats propers a la OAP.

A finals de la dècada i principis dels 80 es va esdevenir una eclosió dels comitès populars de dones que, igual que el moviment sindical, es va operar en un moment d'expansió dels moviments socials vinculats al moviment nacional palestí. Grups d'activistes polítiques, generalment estudiants i obreres, van crear petits comitès de dones substancialment diferents a les associacions assistencials tradicionals (2). El seu objectiu era obrir nous continguts: entre intel·lectuals, en el medi obrer, rural i de refugiats. Així, a iniciativa d'organitzacions polítiques, es van crear comitès de dones de nova envergadura, les activitats de les quals consistien en organitzar, sensibilitzar i formar a les dones, a més de dur a terme projectes generadors d'ingressos.

Al 1978 es va crear a Ramallah la Unió Palestina de Comitès del Treball de Dones (*Lijan al-Amal al-Nisa'i*, coneguda per *Palestinian Union of Women's Work Committees*, PUWWC) que es va fraccionar a principis dels vuitanta en diferents comitès lligats a diferents organitzacions polítiques: la Federació Palestina de Comitès d'Acció de les Dones (*Palestinian Federation of Women's Action Committees*, PFWAC) lligada al FDAP; els Comitès de Dones Treballadores (*Liyan al-Mar'a al-'Amila*, *Union of Palestinian Working Women's Committees*, UPWWC) vinculats al Partit del Poble Palestí, el partit comunista, creats al 1980; els Comitès de Dones Palestines (*Lijan al-Mar'a al-Falastiniyya*, *Union of Palestinian Women's Committees*, UPWC) vinculats al FPAP (1981); els Comitès de Dones pel Treball Social (*Lijan al-Mar'a lil-Amal al-Ijtima'i*, *Union of Palestinian Women's Committees for Social Work*, WCSW) lligats a Fatah (1981).

Aquests comitès populars de dones es coordinaven entre sí. Al 1988 es va crear l'Alt Consell de les Dones (Higher Women's Council) que reunia a les quatre organitzacions. A la vegada actuaven en coordinació amb els comitès populars de treball agrícola o salut, o les organitzacions de drets humans políticament afins (3).

La Intifada, l'aixecament popular iniciat a finals de 1987 i que va durar fins a 1991, va potenciar el desenvolupament de les organitzacions de base de dones i que aquestes s'impliquessin en l'enquadrament social i econòmic. Als primers anys de la Intifada les dones desenvoluparen un paper rellevant en el sí dels comitès populars contra la ocupació. El Comandament Nacional Unificat de l'Aixecament va fer diverses crides específiques a les dones perquè es sublevessin i es mobilitzessin.

El més singular va ser que la Intifada va forçar a moltes dones a sortir de l'àmbit familiar privat, assumint tasques en l'àmbit públic, ja sigui perquè havien de treballar per atendre a la seva família quan faltava l'home, ja sigui en el treball comunitari, ja sigui directament en la desobediència civil i la resistència (manifestacions...). La Intifada va potenciar uns canvis socials que la ocupació ja havia activat -especialment el treball femení fora de casa- i, sobretot en els primers anys de l'aixecament popular, va propiciar el desenvolupament de nous espais organitzatius. Però a partir de 1990 l'enduriment de la repressió i el deteriorament de les condicions de vida provocat per la guerra del Golf -retorn d'emigrants, cessament de rameses financeres de l'emigració- van repercutir durament a les llars i les dones palestines van haver de retornar a les estructures tradicionals, a les xarxes familiars, en busca de mecanismes per la supervivència.

Aquest nou context va ser aprofitat per l'islamisme. Com a nou fenomen social i polític, l'islamisme implicava per una banda a les dones en el treball social comunitari, com anaven fent els Germans Musulmans, i per altra reivindicaven el retorn a pràctiques tradicionals per la dona -segregació, divisió sexual de tasques, etc.-

L'islamisme va buscar intimidar i coaccionar a les dones militants laiques dels comitès populars; algunes van renunciar al seu activisme, tot i que de forma general l'efecte produït va ser el contrari: les organitzacions de dones van començar a plantejar obertament temes com el caràcter discriminatori dins dels partits i de la família.

Globalment la Intifada va suposar un desenvolupament de la consciència crítica de gènere sobre les diverses formes d'opressió, ja fos aquesta nacional -amb la ocupació-, social o familiar. Aquesta consciència crítica va servir de trampolí per la mobilització, fent possible un protagonisme de nou tipus i una nova forma de participació en la vida pública. La seva implicació i participació massiva a tots els escenaris va suposar un punt d'inflexió en la història del moviment de les dones, i va portar un reconeixement social del paper de la dona més enllà dels rols que tradicionalment se li havien assignat.

Per una altra banda la Intifada va suposar una maduració de les organitzacions de dones, que van adquirir la seva forma moderna a la dècada dels 80 i principis dels 90. Nascuts de les organitzacions de base lligades als partits polítics, els comitès populars de dones van ampliar la seva activitat i van guanyar visibilitat i protagonisme, i a partir d'aquí van buscar donar al seu treball un contingut social i de gènere, modificant les seves pràctiques i buscant noves formes d'intervenció. Però aquests canvis van incidir poc en les estructures i les mentalitats dominants i després de la Intifada es va percebre un important retrocés d'algunes conquestes aconseguides (4).

A partir de la Conferència de Madrid (1991) les organitzacions de dones van creure poder desenvolupar un paper actiu en la construcció de les institucions estatals i en la posada en marxa de la democràcia palestina. Les seves esperances van ser ràpidament defraudades.

El procés de pau i la instal·lació de l'Autoritat Nacional Palestina (ANP) al 1994 van crear, a més, un nou marc polític que va comportar un reajustament en les activitats i formes organitzatives de les associacions de dones. Unes han aprofundit la seva tasca assistencial i de promoció del desenvolupament, donat el deteriorament de les condicions de vida; altres han reorientat el seu treball de mobilització política, ampliant la seva agenda de lluita contra la ocupació amb la pressió sobre l'ANP.

Globalment, el procés de pau ha suposat un cert retrocés pels avenços de les dones, ja

que s'han tornat a avantposar els interessos nacionals a l'agenda de gènere. A això hi ha contribuït el fet de que la major part dels comitès de dones estiguessin lligats a grups polítics oposats als acords d'Oslo, que van entrar en crisi davant la falta d'alternatives i d'estratègies clares en aquest nou context.

Les organitzacions de dones als Territoris

Per entendre l'actual situació de les organitzacions de dones a Palestina i les seves actuacions s'han de tenir en compte varies qüestions de diferent ordre:

1. En una societat tradicional, l'associacionisme comporta sempre tensions amb el medi familiar i social, i amb les instàncies de poder que reproduïxen esquemes, jerarquies i valors patriarcal. La militància de la dona és vista com un abandonament de l'espai privat familiar i l'exposició pública de l'honor de la família a la qual pertany. Tot i la seva llarga trajectòria associativa, en una societat conservadora com és la palestina el moviment de dones encara constitueix un factor que genera tensions.

2. Durant molt de temps, l'associacionisme femení va tenir un caràcter subsidiari i dependent de les organitzacions majoritàriament masculines. En l'última dècada alguns grups han generat espais autònoms, recuperant i desenvolupant un protagonisme propi.

3. Les experiències acumulades per les diferents organitzacions i les activistes femenines han permès que temes com la violència domèstica, els drets polítics o la discriminació laboral s'abordin de forma més oberta en la opinió pública, tot i que moltes vegades es tracti d'un debat i de demandes d'una minoria de dones urbanes, professionals i de classe mitjana, en un context de societat tradicional encara poc permeable.

4. La maduració de les organitzacions de dones, la Intifada i la creació de l'ANP han incidit en una redefinició de les agendes. Després d'haver postergat les seves reivindicacions durant anys per donar prioritat a la lluita nacional per la creació de l'Estat palestí, les dones palestines dels Territoris Autònoms es resisteixen a continuar aplaçant la lluita pels seus drets. Avui hi ha una consciència cada cop més estesa de que les reivindicacions nacionals han de compatibilitzar-se amb una agenda específica sobre la dona, i que això contribueix a la creació d'un Estat palestí democràtic i a un desenvolupament econòmic i social just.

5. El factor islamista és un component ineludible de l'actual escenari social i polític palestí. Juntament a la seva agenda política, un dels seus components és la recuperació de valors musulmans i la moralització de la societat, en el que per exemple inclouen una major segregació de sexes. Això afecta al paper de la dona, tot i que no suposa un allunyament total d'allò comunitari o de la participació política. Una dimensió que ha passat desapercebuda quan es tracta el fenomen islamista, és que, com a moviment reformista modern, no impedeix sinó que reorienta l'actuació pública de les dones. Les xarxes d'associacions assistencials i d'ajuda mútua islamistes donen a moltes dones la possibilitat de fer un treball comunitari tot i que acotat a certs camps. En canvi, el factor islamista suposa una important traba en les reformes legislatives de caràcter liberal o laic que afecten a les dones, o a l'hora de dur a terme programes de planificació familiar, participació política i protagonisme social de la dona.

6. Finalment, s'ha de tenir en compte que existeixen importants diferències polítiques, socioeconòmiques i culturals entre Cisjordània i Gaza. A Gaza hi ha una alta densitat de

població, el percentatge de refugiats assoleix el 75% de la població, les expectatives de treball són més limitades (feina a Israel o a l'administració pública), les possibilitats de mobilitat i d'emigració són menors, la societat és més tradicional, els grups polítics conservadors (Fatah i islamistes) tenen major arrelament i implantació, i els moviments associatius han tingut més dificultats per estructurar-se.

En l'actualitat, tan a Cisjordània com a Gaza, existeix una gran varietat d'associacions de dones, que interactuen entre sí i amb els demés actors governamentals i no governamentals. Tenen en comú una sèrie de característiques: busquen integrar a la dona en el procés de desenvolupament i propiciar la seva independència financera; recolzen la participació de la dona en la presa de decisions; promouen la organització i desenvolupament d'estructures institucionals de dones; algunes d'elles han consolidat estructures permanents i participen en xarxes locals, regionals i internacionals d'ONG i d'organitzacions de dones.

Esquemàticament es podrien agrupar així:

a) Les associacions tradicionals de dones, en la seva modalitat assistencial (*charitable societies*) segueixen existint i avui se'n contenen més de 80. Generalment estan promogudes per dones de la burgesia o de famílies notables i són d'implantació local o regional. Algunes són confessionals -cristianes o musulmanes-, altres formen part de la xarxa de la Unió de Dones Àrabs Palestines. Les seves activitats es dirigeixen als sectors més vulnerables i necessitats i solen ser de caràcter assistencial -ajuda a vídues, a famílies necessitades, guarderies-, formatiu -per la feina-, educatiu -alfabetització, salut preventiva, salut materno infantil- i cultural.

b) Les seccions femenines de les organitzacions polítiques i sindicals. Igual que a la resta de països àrabs, a Palestina existeix una organització nacional de dones amb pretensions de representació de totes les sensibilitats. La GUPW forma part del Consell Nacional Palestí, el parlament de la OAP, i es va mantenir i desenvolupar a l'exterior des de 1967. Amb l'inici del procés de pau i el retorn de molts quadres de la OAP a Palestina, al 1994 es va reconstruir a Cisjordània i a Gaza. Formalment participen en elles totes les corrents polítiques. Compta amb presència a totes les regions del país. Actualment la GUPW es troba en un moment de transició, i tot i que ha tingut algunes pretensions d'hegemonia, últimament ha començat a coordinar-se amb altres associacions i participa en les iniciatives conjuntes de dones. Per la seva vinculació a la OAP i la seva "representativitat nacional" sol ser la organització que la ANP envia a les delegacions palestines a esdeveniments internacionals.

Tots els partits polítics palestins tenen secretaries o departaments de la dona. Però es tracta d'estructures poc actives, supeditades a l'activitat general de la organització. Molt poques dones assoleixen llocs de responsabilitat en aquestes organitzacions.

Als anys 70 i 80, les obreres van jugar un paper important en el moviment sindical palestí, especialment en sectors com el tèxtil. Avui la organització sindical unitària palestina, la Federació General de Sindicats Palestins (PGFTU), presta una escassa atenció a la qüestió de la dona i és el prototip d'estructura masculina i tradicional.

c) Els comitès populars de dones que es van desenvolupar als anys 80 i que van assolir el seu major desenvolupament durant la Intifada segueixen actuant. Han tingut una gran capacitat d'intervenció tan en matèria de mobilització política com de promoció socioeconòmica, però han patit diversos problemes, entre ells la seva actuació a nivell

local i puntual, i el condicionant de les seves múltiples afiliacions polítiques, que les han dut a competir i duplicar esforços. Pel seu caràcter militant i voluntari, els comitès populars han sofert directament el desànim i la frustració generada pel procés de pau i la desmobilització popular. Alguns s'han transformat en associacions (*societies*). D'altra banda, donada la seva vinculació directa a les organitzacions polítiques, també han sofert el col·lapse i la crisi dels partits. Després d'Oslo, els comitès han reavaluat la seva relació amb els partits polítics i han reforçat la seva agenda de gènere, treballant sobre qüestions com la violència domèstica, les reformes legals o la participació política.

d) Les associacions islàmiques. El moviment dels Germans Musulmans va desenvolupar des d'abans de l'ocupació un treball d'assistència, promoció social, educació i prèdica a través d'un vast entremat d'associacions. Aquest activisme social ha sigut la base de Hamas i d'altres grups polítics islamistes. En aquest marc existeixen associacions islàmiques de dones que presten serveis socials i comunitaris (alfabetització i educació de dones joves, clíniques, biblioteques...).

e) Els centres d'investigació i de promoció de la dona. Lligats als comitès populars i a les universitats, amb un paper destacat de dones professionals independents i comptant generalment amb recolzament extern, s'han creat des de principis dels anys 90 centre de promoció de la dona, les activitats de les quals solen ser la capacitació, l'assessoria legal, la sensibilització, la formació de líders i la realització d'estudis sobre la situació de la dona. Aquests centres han desenvolupat una tasca molt important en matèria de revisió de la legislació vigent, l'assessoria i ajuda legal i psicològica, la generació de debats, etc., i juguen un paper determinant en les plataformes de conxorxa. Entre ells hi ha: el *Women's Studies Center* (Jerusalem, 1989) creat a iniciativa d'un comitè de dones; el *Women's Studies Program* de la Universitat de Bir Zeit (1994); el *Women's Studies Committee*, en el sí del *Bisan Center for Research and Development*, de Ramallah; el *Shu'un al-Mar'a (Women's Affairs Center, Centre per Assumptes de la Dona)* a Nablus (1987) i Gaza (1991); el *Women Center for Legal Aid and Counselling (WCLAC)* a Jerusalem (1991); el *Jerusalem Center for Women* (Jerusalem), que va iniciar les seves activitats al 1989 tot i que es va estructurar al 1994, i promou la discussió de temes relatius a la dona i el diàleg amb organitzacions de dones israelianes; i l'associació *Mashriqiyat*, a Gaza (1998).

f) Les xarxes. Les organitzacions de dones participen en les principals xarxes d'ONG, però des de la Intifada n'han desenvolupat d'altres d'específiques per la coordinació entre elles.

Després d'una experiència de treball conjunt duta a terme des del 1990 per varis comitès de dones, la posada en marxa del procés de pau va propiciar una coalició de nou tipus. Les dones es van queixar de la seva escassa participació en els comitès tècnics de recolzament a les negociacions després de la Conferència de Madrid (1991) (5); la OAP només va nombrar a 6 dones entre les 300 persones designades pels comitès. A l'agost de 1992 varis grups de dones van crear el *Women's Affairs Technical Committee (WATC)*, l'objectiu del qual era fer aportacions a les comissions tècniques que participaven en les negociacions israeliano-palestines. Amb això es va elevar el seu nombre en 60 més. Després d'Oslo, el WATC va prosseguir les seves activitats de capacitació, treball amb mitjans d'informació, i sobretot de conxorxa davant les institucions. Avui reuneix a activistes de sis organitzacions polítiques i a independents.

Una altra iniciativa va ser, entre 1996 i 1998, el Parlament Model de Palestina (PMP, *Palestine Model Parliament – Women & Legislation*), una iniciativa del *Women's Center*

for *Legal Aid and Couselling* (WCLAC), de caràcter ampli -que implica a 16 grups de diferents posicions polítiques, activistes de totes les organitzacions de dones, defensores dels drets humans, personalitats palestines, juristes i especialistes en qüestions de gènere- i mixt -de dones i homes-. El seu objectiu era fer pressió sobre l'ANP i el Consell Legislatiu Palestí, sensibilitzar a la opinió pública sobre les reformes legals necessàries, promoure el debat social sobre qüestions que afecten a les dones, i proposar reformes. Aquest parlament paral·lel es va establir a imatge del CLP, amb 88 escons, la meitat ocupats per dones, i va ser recolzat per alguns diputats. Durant tres anys (1996-1998) va provocar, a través de tallers i seminaris, un procés de debat a les regions del país entorn a certs temes, que després eren debatuts a les sessions d'un parlament alternatiu. L'experiència va deslligar un important debat públic i va provocar una contracampanya dels sectors conservadors i islamistes -folletons, sermons a mesquites- que reivindicaven el monopoli del debat sobre les qüestions de la Llei de la família.

El PMP va elaborar propostes de llei per protegir a la dona en un futur Estat palestí i per lluitar contra la discriminació. En particular va ser molt actiu en la denúncia dels delictes de sang "per salvar l'honor de la família" i la poligàmia autoritzats per les corts musulmanes, exigint la igualtat en matèria de divorci i d'herència, i la fixació d'una edat mínima pel matrimoni. L'experiència del PMP ha servit per dissenyar un projecte de coalició de forces polítiques, ONG i grups de dones per demandar la reforma de certes lleis -Estatut personal, Llei de la família...

Aquestes xarxes han guanyat protagonisme des de l'inici del procés de pau i s'han convertit en peça clau a l'hora de fer pressió política sobre l'ANP.

Les dones palestines refugiades i a Israel

La població palestina està dispersa en varis països i viu situacions molt diferents entre sí. Per això també varia la situació de les dones i les seves modalitats d'organització són diferents.

Dels 3,5 milions de refugiats palestins registrats per la UNRWA, prop de 2,2 milions viuen a Jordània, Líban i Síria. Tot i les dificultats en les que es troben els refugiats al Líban -control, limitacions de mobilitat, restriccions professionals-, és sens dubte en aquest país on més s'ha desenvolupat el moviment associatiu palestí, essencialment assistencial i de promoció, propiciat per les organitzacions político-militars palestines i per la pròpia societat civil libanesa. En aquest marc també s'han creat associacions de dones; d'entre elles ha de destacar-se sens dubte l'associació de dones Najdeh.

Una faceta menys coneguda de la realitat palestina es dona a Israel. A partir de 1967, la politització creixent dels palestins amb ciutadania israeliana també es va traduir en una major participació de la dona en la vida política i associativa de tot tipus, articulant-se des d'aleshores un moviment de dones plural. Una part d'aquest correspon a les organitzacions mixtes judeo-àrabs -associacions de promoció, educatives, sindicals, juvenils- en les que generalment la iniciativa organitzativa recau en el component jueu, com és el cas de l'associació de dones *Na'amat*. Una altra part és específicament àrab i en ella s'hi poden distingir les associacions lligades a organitzacions polítiques, les associacions de promoció i les noves organitzacions feministes.

Per una banda, els partits àrabs han tingut departaments per la dona -com *Tandi*, la secció de dones del partit comunista *Rakah*, o el Comitè de Dones Àrabs Progressistes

dels nacionalistes *Abna' al-Balad*- tot i que l'agenda de la dona s'ha supeditat a la lluita més general de la minoria àrab pels seus drets civils a Israel.

Juntament a això, s'han desenvolupat nombroses associacions assistencials, de promoció educativa i de treball amb alguns grups específics, com les dones beduïnes. Les ONG més actives del sector àrab israelià, siguin de salut o drets humans, han desenvolupat programes específics sobre necessitats i drets de la dona.

Davant de la falta d'espais per un treball de gènere en el sí de les anteriors organitzacions, algunes activistes van crear les primeres associacions feministes. El seu comú denominador és que assumeixen un treball dirigit a combatre la doble discriminació -per ser dona i àrab palestina-. Entre elles hi destaca *al-Fanar*, creada al 1991 a Haifa (6), que ha desenvolupat una activitat important en qüestions com els crims per honor familiar, la revisió de l'Estatut personal -el dret religiós que s'aplica a qüestions de matrimoni, divorci i herència-, la defensa legal i la lluita per la igualtat.

En els últims anys, alguns temes defensats per les organitzacions feministes han assolit bastant ressò i s'han traduït en experiències de coordinació entre organitzacions. Al 1994 es va crear *al-Badil* (L'Alternativa), coalició contra els crims d'honor, amb seu a Natzaret, que agrupa a diverses associacions que treballen contra aquesta pràctica tradicional, mitjançant activitats de denúncia, sensibilització, conxorxa, protecció legal...

Així mateix, les plataformes d'organitzacions de dones han dut a terme denúncies col·lectives sobre la situació de la dona àrab a Israel, tan davant les instàncies del Govern com en els fòrums internacionals (7).

La dispersió dels palestins i l'heterogeneïtat de les seves organitzacions ha propiciat la creació de xarxes palestines i àrabs de dones:

1. Tot i que sempre hi va haver contactes entre les organitzacions palestines de l'interior (Territoris Ocupats i Israel) i de l'exterior (diàspora i refugiats), fos en el marc de la OAP o a través d'altres estructures puntuals, pel que fa a les organitzacions de dones és a partir dels anys noranta que es creen els primers espais propis de trobada i de coordinació entre dones palestines de les zones ocupades, d'Israel i de la diàspora.

2. El Fòrum de Dones Àrabs *Aisha*, creat al 1992, reuneix organitzacions de dones de dotze països àrabs i promou l'intercanvi d'experiències, porta a terme campanyes comunes, i presta una atenció especial a les reformes legislatives que afecten a les dones. Una dotzena de grups de dones palestines participen en aquesta xarxa i el WCLAC coordina aquest fòrum. A aquestes xarxes s'hi sumen altres iniciatives puntuals de coordinació d'associacions de dones àrabs entorn a temes concrets -violència contra les dones, participació política...-, iniciatives totes elles desenvolupades en l'última dècada.

3. A més, existeixen aliances amb organitzacions de dones israelianes. Des d'abans de l'inici del procés de pau, igual que determinats grups polítics palestins i organitzacions de drets humans, algunes organitzacions de dones tenien contactes amb associacions israelianes. Aquestes relacions es van ampliar i diversificar amb la Intifada, tot i que solien ser puntuals, per projectes concrets i campanyes determinades. En altres casos es tractava de relacions basades en afinitats polítiques -per exemple entre els comitès de dones lligats als patits comunistes d'Israel i de Palestina. Des de principis dels 90 existeixen algunes estructures permanents, com el *Jerusalem Link-Coordination of*

Palestinian and Israeli Women's Organizations, una estructura de coordinació entre el *Jerusalem Center for Women* i la organització israeliana *Bat Shalom*.

L'existència de programes internacionals que faciliten recursos financers a projectes conjunts ha estimulat apropaments i col·laboracions.

La dona palestina i el procés de pau

La OAP, igual que altres règims nacionalistes àrabs socialitzants, sempre va tenir posicions liberals pel que fa als drets de la dona. Així, va incorporar en els seus texts oficials declaracions a favor de la no discriminació i la igualtat. Per exemple, la Declaració d'Independència Palestina (Alger, novembre de 1988) diu "(...) el govern es basarà en principis de justícia social, igualtat i no discriminació en matèria de drets entre homes i dones (...)". Però en el discurs nacional palestí la dona sempre va ser representada mitjançant fórmules tradicionals: mare de lluitadors i d'herois, conservadora i reproductora de les tradicions i de la identitat nacional, i identificada amb la pàtria. La terra era feminitzada mentre que la ciutadania política s'identificava amb allò masculí (8).

Les organitzacions palestines de dones molt aviat van ser conscients de que l'alliberament nacional no era necessàriament sinònim d'alliberament social. En altres moviments d'alliberament nacional el protagonisme polític assolit per les dones durant la guerra o la resistència aviat va deixar pas a una involució, retornant-se a pràctiques tradicionals que les han acabat relegant a un segon pla, quan no a una posició subsidiària o marginal.

La posada en marxa del procés de pau a Orient Mitjà i la seva concreció en els Acords d'Oslo han creat una nova situació política a Palestina. Si bé encara no s'ha assolit un acord definitiu, ni s'ha dut a terme una retirada total de les forces israelianes d'ocupació, ni s'ha materialitzat encara l'entitat palestina independent i sobirana sobre un territori definit, durant aquest període transitori s'està edificant *de facto* un Estat palestí sobre una part de Cisjordània i Gaza. Des de maig de 1994 funciona, en forma de govern, l'ANP amb competències en la major part dels assumptes civils i que afecten a més del 90% de la població palestina. Així mateix es va crear una instància legislativa, el Consell Legislatiu Palestí, i s'ha iniciat la promulgació de noves lleis que substituiran a les que actualment estan en vigor -siguin otomanes, britàniques, jordanes, egípcies, o israelianes-.

L'existència d'un govern palestí i la progressiva creació d'un nou marc legal, configuren un nou context per l'actuació de les organitzacions de dones.

Varis ministeris tenen competències directes en assumptes que fan referència a les dones, i altres instàncies governamentals tenen departaments o han dissenyat programes específics dirigits a les dones; en alguns casos, per això compten amb recolzaments específics d'organismes internacionals. S'ha creat una instància a l'ANP per coordinar les relacions amb les organitzacions no governamentals, amb l'objectiu d'associar als diversos actors en les mateixes estratègies, consensuar prioritats i actuacions, supervisar la canalització d'ajuda externa, etc. A més, en el pla legislatiu el CLP ha treballat sobre diversos textos que tenen una especial significació per les dones, i la presidència de l'ANP ha designat un comitè consultiu per reformar certs textos que toquen a la dona i a la família.

Quan es va crear l'ANP, les organitzacions de dones van entendre que s'obria un període

clau per pressionar a les autoritats en l'elaboració de lleis i el disseny de les polítiques, i van plantejar les seves demandes d'igualtat de drets i oportunitats, així com la creació d'un marc legal d'acord amb això. Però això s'ha vist condicionat per la dinàmica del procés de pau i les resistències dels sectors conservadors palestins. (9)

Una de les reivindicacions permanents ha estat un major accés a responsabilitats polítiques i administratives. Després d'Oslo algunes organitzacions de dones van demanar la instauració de quotes a les institucions palestines. Tot i que la proposta de quotes va ser objectada pels partits, en el primer govern de l'ANP (1994), 2 de les 24 carteres van ser confinades a dones: Assumptes Socials (Intissar al-Wazir, viuda del dirigent històric Abu-Jihad) i Educació Superior (la universitària Hanan Ashrawi, que va dimitir als pocs mesos per diferències polítiques). (10) També es van designar varies directores generals (22 sobre 185, un 12%) i varies desenes de dones van ser designades amb càrrecs als consells locals i les municipalitats. Com a demostració simbòlica, una de les primeres decisions de l'ANP va confirmar en el seu càrrec a una jutge i a una fiscal que, per raons de sexe, anaven a ser allunyades de la carrera per la resta de la judicatura.

En el terreny de la participació política aviat es van posar en marxa diferents iniciatives -sensibilització, educació cívica, etc.- per fer sentir la veu de la dona i per promoure la seva participació en les eleccions. Però les eleccions legislatives i presidencials de gener de 1996 van ser una experiència frustrant per les dones, ja que la major part dels partits les van relegar a un segon pla.

Les dones suposaven el 48,9% del cos electoral. Hi va haver 28 candidates al CLP sobre 691 (4% del total), 9 incloses en llistes de partits i la resta independents. Alguns districtes no van tenir cap candidata dona; mentre que altres, com Jerusalem Est, van veure com varies candidates es van restar mútuament possibilitats. A més, moltes de les dones dirigents més conegudes pertanyien a grups polítics de l'esquerra laica que no van concórrer a les eleccions. El 43% del vot efectiu va ser de les dones. El 30% de les dones que va votar va reconèixer que ho va fer influenciada per una tercera persona. Dels 88 diputats electes, cinc van ser dones (5,6%, un percentatge similar o inclús superior al que es dona en països àrabs veïns). (11)

En total, la baixa representació femenina al CLP es va deure almenys a tres factors: en primer lloc, al disseny de les circumscripcions -amb 1 o 2 escons- que, a diferència d'haver-se donat un districte únic, va afavorir als candidats oficials i homes i va reduir les possibilitats d'èxit de les candidates; en segon lloc, al predomini d'un comportament electoral marcat per relacions clientelars i fidelitats clàniques; finalment, a la falta de candidates, ja que els partits polítics van marginar a les dones en la confecció de les llistes, discriminació que va ser denunciada per les organitzacions de dones. En tot cas, s'ha d'assenyalar que les dones electes ho van ser pel seu carisma, més que per comptar amb el recolzament de les seves formacions polítiques; una mostra d'això va ser que la única contrincant a l'asser Arafat a les eleccions presidencials de l'ANP va ser una dona, Samiha Jalil (12), que va obtenir el 9,6% dels vots.

L'agenda de les dones i l'ANP

Igual que la OAP, generalment l'ANP ha mantingut un discurs modernitzador obert a les reformes, tot i que després tingui dificultats per posar-ho en pràctica. L'ANP condemna les pràctiques discriminatòries i defensa la protecció a les dones en situació de

vulnerabilitat -víctimes de la violència, caps de família... Es mostra partidària de fer participar a la dona en la vida econòmica, política i en l'administració, incloses les forces de seguretat, tot i que és més remisa a modificar la legislació que afecta a l'àmbit privat i familiar.

La pressió de les ONG i dels organismes internacionals no és aliena a que l'ANP hagi promogut la creació de departaments específics en varis ministeris (Assumptes Socials, Planificació i Cooperació Internacional, Educació, Salut...). La seva posada en marxa ha resultat ser un procés lent i complex que s'ha concretat en uns pocs casos. L'Oficina Palestina d'Estadístiques (*Palestinian Central Bureau of Statistics, PCBS*) ha elaborat estudis que proporcionen dades actualitzades i dessagregades així com indicadors sobre la situació de la dona, especialment després del primer cens palestí realitzat al desembre de 1997. (13) Per la seva banda la presidència de l'ANP compta amb una consellera per a assumptes de la dona (Fatmah Rabah, membre de Fatah).

La coordinació en la matèria entre les institucions és molt dèbil, tot i que existeix un Comitè de Coordinació Interministerial per l'Avenç de la Dona. Al juny de 1997 aquest Comitè i la GUPW van elaborar una "Estratègia nacional per la promoció de la dona palestina" que pretén servir per l'aplicació de la Plataforma de treball de Beijin 1995 (14) que va fixar objectius i línies generals, com drets a garantir i reformes legals en matèria d'igualtat de gènere. Les organitzacions de dones han proposat la creació d'un Alt Consell per a Assumptes de la Dona, lligat a la presidència de l'ANP i amb representació del moviment de dones, que s'encarregui de promoure accions de promoció de la dona i que impliqui a totes les instàncies públiques.

El moviment associatiu palestí ha desenvolupat un paper destacat en promoure un debat i sensibilitzar a la opinió pública sobre els problemes que afecten a la dona. L'experiència del PMP va servir per definir postures i identificar els problemes principals. Però tot i que en aquests dos últims anys els grans eixos que han mobilitzat a les associacions han estat les reformes legals i la lluita contra la violència domèstica, és difícil parlar d'una agenda de gènere consensuada o que expressi les demandes de la majoria de les dones palestines.

Si ens atenem a les organitzacions de dones més actives, podríem assenyalar que totes elles plantegen: la necessitat de continuar associant lluita nacional contra la ocupació i lluita pels drets de les dones; la importància del progressiu augment de la participació de les dones en el poder, per millorar d'aquesta manera la seva capacitat de lideratge i fer efectiva la seva participació a les esferes econòmica, social i política; la introducció de reformes a la legislació que assegurin la igualtat, la fi de la discriminació, i la protecció contra la violència familiar; i la necessària articulació en una xarxa de les associacions i demés institucions democràtiques.

Segons les organitzacions de dones, tot i que les autoritats palestines sostenen un discurs genèric en el que s'atén a la situació de la dona i els seus problemes, i diuen defensar la major part de les reivindicacions de les organitzacions de les dones, la pràctica concreta és bastant ambivalent. L'agenda de gènere de l'ANP és molt superficial, i la que existeix és deguda sobretot a la pressió dels donants internacionals, però ni és coherent ni està realment compromesa amb un canvi.

A l'hora de fer balanç d'allò que ha succeït en aquests cinc anys, s'ha de tenir present que l'actuació del govern palestí ha estat condicionada per dos factors: la pròpia naturalesa de l'ANP i les seves limitacions.

L'ANP està dominada per una aliança entre els sectors conservadors de la OAP -exterior- i els grups de poder tradicionalistes de l'interior. Pel que fa a les dones, aquesta coalició es tradueix en la postergació de les reformes legals, tímids avenços en les resolucions judicials, falta d'iniciativa per contrarestar la pressió social dels sectors conservadors, i reproducció de pràctiques tradicionals -és el cas de la coerció social per l'us del vel a Gaza-, a més d'una certa passivitat de la policia davant la violència domèstica. D'altra banda, la falta de consens entre les organitzacions de dones -progressistes, feministes, conservadores, religioses- ha donat arguments a l'ANP per posposar decisions o per inhibir-se, el que satisfà a les posicions tradicionals. Com que la principal oposició política a l'ANP és islamista, l'agenda de gènere corre el perill de ser instrumentalitzada per la confrontació. En moments d'enteniment entre l'Autoritat Nacional Palestina i els islamistes, l'agenda de gènere pot ser postposada o donar-se una involució; mentre que en moments de tensions pot ser esgrimida per les parts per desqualificar a l'adversari. A més, s'ha d'assenyalar que les qüestions de gènere no estan assumides plenament per importants sectors conservadors en el sí de la OAP, que en un moment donat poden alinear-se amb la oposició islamista.

En segon lloc, l'ANP està subjecta a restriccions marcades pels acords d'Oslo i a la dependència financera externa. A la vegada, el propi CLP, limitat en les seves funcions per allò establert als acords d'Oslo, ha intentat guanyar legitimitat fent-se ressò de les demandes de la societat civil i com a mediador entre l'ANP i la ciutadania.

La pràctica concreta de l'ANP en aquests anys -resposta a problemes específics, prioritats en l'assignació de recursos, reformes legislatives, actuació judicial, protecció- ha demostrat estar subordinada a l'aliança, estratègica en aquest moment de transició, que manté amb sectors conservadors i islamistes. L'ANP ha estat molt tímida al tractar assumptes relatius a les velles pautes tradicionals familiars -per exemple, fer de medidora en casos d'oposició a matrimonis forçats.

Ha estat especialment greu la falta d'un marc legal propi i la mancança de protecció legal de la dona davant de certes pràctiques tradicionals: rebuig, falta d'assistència a divorciades, crims d'honor familiar, accés a la propietat... Per exemple, la llei jordana, vigent a Cisjordània, preveu penes lleugeres als culpables d'assassinats per honor familiar.

El marc legal

Si bé una part de les pràctiques socials discriminatòries contra les dones són fruit de la tradició i la costum i han de ser abordades mitjançant l'educació i la sensibilització, unes altres tenen un referent legal o estan recolzades per disposicions legals. La creació de la nova entitat estatal palestina ha de suposar també la unificació, reforma i promulgació d'una nova legislació.

El marc legal palestí reflecteix la història del país. Arrel de la partició de Palestina al 1948, Cisjordània i Gaza van passar a administració jordana i egípcia respectivament, però amb la ocupació israeliana de 1967 es va donar la circumstància de superposar-se vàries legislacions. D'aquesta manera, actualment a Cisjordània, Gaza i Jerusalem Est hi ha vigents diferents corpus legals -otomans, britànics, jordans, egipcis, israelians i palestins-. A Gaza, algunes lleis otomanes i britàniques van ser esmenades per lleis egípcies. A Cisjordània, es van introduir lleis jordanes, sense que aquestes, des de 1967, s'hagin

modernitzat (15). Després de l'annexió unilateral de Jerusalem per Israel, a la ciutat s'hi aplicaren lleis israelianes; mentre que a Cisjordània i Gaza es van imposar ordenances militars.

Davant la creació de les institucions palestines, la propera declaració d'independència i la promulgació d'una constitució palestina, els grups progressistes s'han marcat l'objectiu de garantir una legislació democràtica que reconegui la plena igualtat d'homes i dones davant la llei, i que abordi la qüestió de la violència, de les assistències socials, etc.

Les organitzacions de dones i de drets humans van confiar en que la denominada Llei Bàsica (*Basic Law*, una llei constitucional prevista en els Acords d'Oslo que hauria d'haver servit durant el període interí i que per una conjunció de motius mai va veure la llum) recollís les seves demandes de drets iguals. Però els primers esborranys (desembre de 1993, abril de 1994) de la Llei Bàsica amb prou feines feien una breu referència a la no discriminació per sexe, i per sorpresa d'aquelles consideraven la *xari'a* com la principal font de dret.

Aquesta situació va propiciar un debat sobre els drets de la dona i les necessàries reformes legislatives, tan de les lleis de l'àmbit públic com les del privat. Al setembre de 1994 es va publicar una Carta de les Dones (*Palestinian Women's Charter*), una declaració de principis sobre els drets de les dones. Aquesta declaració recollia les demandes de les dones; afirmava la igualtat de drets de la dona en matèria econòmica, política i en la vida social; formulava propostes de legislació laboral, penal i de l'estatut personal -tot i que, segons les associacions de dones, era molt tímida pel que fa a la Llei de la família-; i plantejava la necessitat de que els principis d'igualtat jurídica, social i econòmica es plasmessin en la futura constitució palestina, així com que les lleis interines respectessin les convencions internacionals, com la Convenció sobre l'Eliminació de totes les Formes de Discriminació contra les Dones (CEDAW, 1979) (16). La Declaració va ser recolzada per un ampli ventall de grups, inclosa la GUPW, i va ser presentada a l'ANP, sense que en sortís massa efecte; ni tan sols el CLP l'ha tingut en compte.

Fruit de la pressió de les organitzacions de dones, s'han introduït algunes modificacions en reglaments i esborranys de llei: Llei sobre l'estatut civil, Llei de l'administració civil, Llei electoral...

Hi ha un consens estès, inclús entre sectors conservadors i islamistes, sobre els drets de la dona en l'esfera pública -feina, participació política, educació...-; però tot i que hi ha una major consciència entre les dones, aquesta encara no ha calat a les institucions, als partits, ni en àmplies capes de la població; avui per avui, moltes de les demandes provenen d'una èlit.

Algunes de les reformes introduïdes des de 1994 han sigut les següents: ja no es requereix que les dones tinguin una autorització masculina -del seu espòs o tutor- per obtenir un passaport o document de viatge; les viudes poden obtenir passaports pels seus fills sense el permís de la família paterna; una dona que es casi amb un no palestí pot conservar la seva ciutadania; les dones casades poden conservar el seu cognom de soltera; ja no estan obligades a estar acompanyades mentre aprenen a conduir automòbils; poden obrir comptes bancàries a nom dels seus fills -el que alguns bancs locals reserven només als homes-; segons la nova Llei de l'administració civil, les dones tenen dret a la baixa per maternitat, per un període de tres mesos, i d'una hora diària per la lactància.

És obvi que aquestes petites fites s'han donat en un context de millores en la situació de

les dones -per exemple en matèria d'educació- però condicionat per les limitacions del procés de pau i pel deteriorament de les condicions de vida que ha repercutit de forma particular en les dones. El període immediatament posterior als acords d'Oslo ha sigut testimoni d'un greu empitjorament de la situació econòmica a les zones palestines -descens del PIB per capita en un 40%. En aquest context, el paper "amortiguador" de la dona ha sigut clau; ha crescut la ocupació femenina, tot i que en llocs subsidiaris i en el sector informal. Però si bé el Ministeri de Treball ha produït xifres desagregades sobre dona i mercat de treball, encara no existeix una política específica de promoció de la ocupació femenina, i amb prou feines hi ha hagut intervencions legals per protegir a les dones.

Les dones en l'esfera privada

Una dimensió d'especial importància és la reforma de la Llei de l'estatut personal i la Llei de la família. Igual que a Israel i als països arabo-musulmans veïns, a Palestina hi ha vigent el sistema otomà dels *millet*, pel qual tots els assumptes relatius a l'estatut personal -matrimoni, divorci, herència, custòdia...- es regeixen de forma exclusiva per la legislació religiosa, és a dir, a cada persona se li aplica la jurisdicció de la seva comunitat religiosa i cada comunitat religiosa té autonomia jurídica, amb tribunals religiosos propis.

Això dificulta les relacions mixtes i planteja problemes als no religiosos. Nombrosos grups exigeixen l'adopció d'un codi civil laic o almenys una adaptació de la justícia religiosa, per exemple, una interpretació més oberta de la *xari'a* pels musulmans.

Per la població musulmana, hi ha vigents diferents formes d'Estatut personal, totes elles basades en el text otomà de 1917. A Gaza hi segueix vigent la llei egípcia de Drets de la família de 1954, però, degut a la ocupació israeliana de 1967, aquesta no ha estat modificada per les reformes posteriors que sí que s'han donat a Egipte al 1979, 1985... En canvi, a Cisjordània hi ha vigent la Llei de l'estatut personal de 1976 que va reemplaçar a la Llei de drets de la família de 1951. Segons Welchman (17), en diferents qüestions la Llei de l'estatut personal pels musulmans, tal com és aplicada als territoris palestins, proveeix de menor protecció a les dones que en altres països àrabs: no s'han introduït els canvis que s'han donat en els últims 20 anys en els textos egipcis i jordans; atorga major discrecionalitat als jutges; i discrimina a la dona en matèria de divorci, matrimoni, custòdia, herència i manteniment.

L'ANP s'enfronta amb la tasca urgent d'unificar les lleis, el que ha començat a fer des de 1994 el nou jutge principal dels tribunals religiosos musulmans (tribunals de la *xari'a*), un dels primers objectius del qual ha sigut establir una única edat mínima de matrimoni.

En aquest moment de transició de revisió legislativa, les organitzacions de dones han propiciat un important debat públic sobre el tipus de Llei de l'estatut personal que es necessita. Diversos grups han avançat algunes propostes igualitàries, ja plantejades en el Parlament paral·lel: edat mínima de matrimoni als 18 anys, prohibició de la poligàmia, divorci d'acord mutu o possibilitat de divorci unilateral femení... Però el debat de les lleis que toquen allò privat creen controvèrsia per qüestionar el paper de la *xari'a*. Les organitzacions de dones volen que la nova llei no només es basi en la *xari'a* sinó que també prengui com a referents les convencions internacionals.

La reforma de l'Estatut personal avui s'ha convertit en el principal tema de debat de les organitzacions de dones. Tot i que no hi ha data fixada per la seva discussió al CLP, els

conservadors volen que la llei es faci ràpid, evitant que la relació de forces canviï en detriment seu.

Per la seva banda, les organitzacions de dones s'estan organitzant per preparar les seves propostes, però veuen necessari un debat públic que promogui la participació de la població. A l'abril de 1999 el president Arafat va nomenar un Comitè Consultiu -masculí i conservador, en el que participa el muftí de Jerusalem- que ha d'elaborar recomanacions per la redacció d'un esborrany de llei.

Com en altres països àrabo-musulmans, a Palestina les dues fonts principals de legitimitat política i jurídica són: els postulats del nacionalisme àrab i els preceptes islàmics. El patriarcat està més lligat a les costums àrabs que a allò islàmic. Per això s'ha d'assenyalar que a la societat civil palestina i a les files de les associacions de dones no hi ha unanimitat i existeixen diferents postures:

-Les feministes laiques demanen una alternativa civil a la Llei de l'estatut personal, o almenys una llei no discriminatòria. Una llei civil que afecti per igual a tots els ciutadans, independentment de la seva confessió, i que no sigui discriminatòria i incorpori els termes de les convencions internacionals.

-Les dones nacionalistes àrabs posen per davant els interessos nacionals, i tot i que comparteixen els principis d'igualtat de drets i oportunitats, no són partidàries de reformes precipitades o d'iniciatives que puguin debilitar la identitat àrab i la autenticitat cultural.

-Les feministes musulmanes demanen una reforma modernitzadora de la *xari'a*. Sostenen una postura mixta: modernització tenint en compte la tradició musulmana com a referent principal, però diversificant al mateix temps les seves fonts, des de lleis civils palestines a resolucions internacionals, etc.

-Les dones conservadores religioses i islamistes reclamen el respecte estricte de la *xari'a* i de la tradició musulmana.

Durant l'última dècada, moltes dones palestines han constatat que les seves expectatives de no discriminació i igualtat d'oportunitats no es realitzaran d'immediat, i que la seva lluita haurà de prosseguir en un nou context. Avui l'agenda de les dones a Palestina no només segueix lligada a la lluita contra la ocupació (18) i pels drets nacionals, sinó que a més està indissolublement lligada a la lluita per la democràcia a tot el territori palestí.

Notes

1 Jad, Islah: "Les femmes palestiniennes, 1919-1939: des salons aux comités populaires", Revue d'Études Palestiniennes, 51, 1994, pp. 41-58.

2 Hiltermann, Joost R.: Behind the Intifada. Labor and women's movements in the Occupied Territories. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1991.

3 Robinson, Glenn E.: "The role of the professional middle class in the mobilization of Palestinian society: the medical and agricultural committees", International Journal of Middle East Studies, 25:2, 1993.

4 Malki, Majdi: "Some social effects of the Intifada in Jalazon refugee camp: women,

marriage, family”, News from Within, XI:6, 1995, pp. 16-20, i XI:7, pp. 22-27.

5 Després de la Conferència de Madrid (1991), es van crear comitès tècnics sectorials d'assessorament a iniciativa de la delegació palestina en les negociacions; aquesta iniciativa responia a la voluntat d'enfortir la posició i les propostes de l'interior davant la OAP de l'exterior.

6 Veure <http://nodo50.itx.apc.org/mujeresred/pal-alfanar.htm>

7 Veure The status of Palestinian women citizens of Israel. Report submitted to the United Nations Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), submitted by The working group on the status of Palestinian women in Israel, July 1997.

8 Alguns autors han establert inclús el paral·lelisme entre al-ard (la terra) i al-ird (l'honor).

9 La dinàmica del procés de pau ha condicionat el desenvolupament normal de la construcció institucional palestina i els procediments democràtics. Les eleccions municipals previstes inicialment pel juliol de 1996 no han tingut lloc i han sigut postposades sine die, molt pocs textos legals elaborats pel CLP han sigut ratificats per la presidència, l'ANP ha donat reiterades mostres d'autoritarisme, etc. Tot això ha limitat una plena incorporació de la dona a l'activitat política.

10 Bamieh Abbassi, Mayada: “Palestiniennes sur deux fronts” Confluences Méditerranée, 17, 1996, pp. 109-116.

11 De les 5 diputades, 3 estan lligades a Fatah i 2 són independents; 3 són de Gaza, 1 de Jerusalem i 1 de Nablus.

12 Samiha Jalil, independent, havia sigut fundadora i dirigent d'una coneguda associació de dones des dels anys 60.

13 Women and men in Palestine. Trends and statistics. PCBS, Ramallah, 1998.

14 <http://planning.pna.net/gender/index.htm>

15 Per exemple, en matèria de legislació laboral va estar vigent la llei jordana del Treball (1960) amb totes les seves restriccions (no aplicació en empreses de menys de cinc treballadors, ni empreses familiars, ni en l'agricultura). Pel que fa a la vida pública, les disposicions incloïen la discriminació de la dona en l'accés al treball en l'administració pública, en matèria de participació política (vot masculí i censatari), en el dret a donar ciutadania a tercers, etc.

16 Veure text a Revue d'Études Palestiniennes, des. 1994.

17 Welchmann, Lynn: Islamic family law. Text and practice in Palestine. WCLAC, Jerusalem, 1999.

18 Les organitzacions de dones han sigut molt actives en la denúncia del règim d'aïllament i les tortures a les que són sotmeses les preses palestines en presons israelianes. Recentment els mitjans de comunicació van donar una àmplia difusió a la violenta repressió contra una manifestació de dones que, a Ramallah al març de 2001, denunciava els tancaments de localitats palestines.